

THÊM MỘT GÓC “VIỆT NAM NHÌN TỪ NÚI”
(về *Ma cà rồng: Ma quỷ, tưởng tượng và bản sắc, xã hội Thái*,
chuyên khảo của Nguyễn Mạnh Tiến, NXB Phụ nữ Việt Nam
& Công ty Sách Tao Đàn, 2025)

MAI QUYÊN*

*Ngày nhận bài: 05.05.2026; ngày nhận bài sửa: 15.05.2026;
ngày duyệt đăng: 01.06.2026.*

Nguyễn Mạnh Tiến - cái tên gắn với những công trình như *Những đỉnh núi du ca - Một lối tìm về cá tính H'mông*, *Khai nguyên Rồng Tiên*, *Sống đời của chợ* - đã không còn xa lạ với giới dân tộc học. Từ bỏ lối mòn “Việt tâm luận”, tác giả chủ trương nhìn Việt Nam từ núi. Với ông, núi rừng không phải vùng ngoại biên mà là một “tọa độ gốc” để từ đó phóng chiếu những cái nhìn tiến tới thấu hiểu căn tính dân tộc, một dân tộc Việt Nam đa tộc người. Tiếp mạch nghiên cứu ấy, gần đây, ông đã cho ra mắt *Ma cà rồng: Ma quỷ, tưởng tượng và bản sắc, xã hội Thái*. Từ một đối tượng tưởng như vật vãnh, một chủ đề mà trong những xã hội thành thị ngày nay tưởng như chỉ dùng để giải trí hay “dọa trẻ con”, tác giả đã bắt tay vào cả hai quá trình là thu thập, xử lý dữ liệu thành văn từ cổ chí kim, trong và ngoài nước; và thực địa trên khắp các vùng Thái Việt Nam. Tiếp đó, bằng cái nhìn dân tộc học đa điểm và phương pháp khảo cứu, đối sánh hết sức công phu, Nguyễn Mạnh Tiến đã cho ra đời một cuốn sách thực sự đem lại cho người đọc nhiều góc nhìn, nhiều tri thức mới mẻ, đồng thời cũng gợi nhiều suy ngẫm.

Trong công trình này, vấn đề trọng yếu đầu tiên mà Nguyễn Mạnh Tiến dồn tâm sức tháo gỡ chính là sự nhòe mờ trong cách định nghĩa về “ma cà rồng”. Với một lộ trình đầy tính thuyết phục, tác giả mời gọi độc giả cùng đồng hành qua việc “truy vết” những danh xưng. Thành tựu đầu tiên phải kể đến là việc định vị nguồn gốc tên gọi của loài ma này thông qua các ghi chép từ giới trí thức trung đại. Bắt đầu từ những tên Nôm như “茄蠟鬼” - cà rồng quỷ; “茄蜂魔” - cà rồng ma; “奇蛟鬼” - cà lẳng quỷ; “乾崇鬼” - cà sùng quỷ, tác giả đã đối chiếu với hệ thống tư liệu cận đại Thái Lan về các loài “phi krasu”, “phi krahang” để rồi lại đưa những dữ kiện này về kiểm chứng tại vùng Tây Bắc Việt Nam và nhận ra một sự tương đồng kinh ngạc về hình thái và hành trạng của thứ ma này. Từ đó, ông đưa ra giả thuyết logic về một sự chuyển di âm tiết từ “krahang” thành “cà hang”, “cà ràng”, và kết tinh lại ở từ “cà rồng” như chúng ta vẫn gọi.

Chưa dừng lại ở đó, những khảo sát thực địa tại vùng thượng du Thái (Thanh Hóa) đã mang về một bằng chứng then chốt là khái niệm “phi kờ dằng”. Theo tác giả, đây chính là dấu chỉ trực diện nhất, một con đường thẳng tắp dẫn về nguồn gốc tên gọi ma cà rồng mà không cần qua những suy diễn quanh co. Một căn cứ khác cũng quan trọng không kém được trình bày là ma cà rồng có thể xuất phát trực tiếp từ ngôn ngữ và văn hóa Tày - Nùng – những cộng đồng

* TS. Email: maiquyenmc@gmail.com

có sự giao thoa mật thiết với người Kinh. Sự tương đồng giữa khái niệm “phi ca rong” trong tiếng Tày với những mô tả của Lê Quý Đôn hay các học giả Pháp chính là nền tảng vững chắc để khẳng định rằng cà rồng vốn là thực thể trong tâm thức cư dân miền núi, một di sản đặc thù của khối ngữ hệ Tai, trước khi được khoác lên lớp nghĩa “hút máu” đầy tính ngoại lai.

Tựu trung lại, sự hiện diện của ma cà rồng là một thực tế trong đời sống tâm linh người Thái nói riêng và cộng đồng nói tiếng Tai nói chung. Hình tượng này đã len lỏi vào thư tịch cổ của người Việt, rồi từ những năm 30 của thế kỷ XX, bắt đầu bùng nổ qua từ điển của Hội Khai Trí Tiến Đức, báo chí và dòng văn học đường rừng. Phân tích của Nguyễn Mạnh Tiến đã cho thấy việc đồng nhất ma cà rồng với “vampire” phương Tây rõ ràng là một sự lầm lẫn kiểu “râu ông Tai cắm cằm bà Tây”. Sau những dẫn chứng thuyết phục mà cuốn sách đã đưa ra, sự mơ hồ hay lầm lẫn ấy chắc chắn sẽ không còn nữa, bởi ngay cả những độc giả hoài nghi nhất cũng sẽ tìm thấy lời giải đáp thỏa đáng.

Một đóng góp đáng kể khác của *Ma cà rồng: Ma quỷ, tưởng tượng và bản sắc, xã hội Thái* là nỗ lực phục dựng một biên niên sử về mặt nhận thức qua nhiều tầng nấc thời gian. Đồng thời với việc giải mã thành công lớp vỏ từ nguyên và nguồn gốc của thực thể này, Nguyễn Mạnh Tiến cũng dẫn dắt người đọc thực hiện một cuộc điền dã ngược dòng quá khứ, thâm nhập sâu vào thế giới của các thư tịch cổ thời trung đại. Tại đây, những hình dung sơ khởi nhất về đặc điểm và hành trạng của ma cà rồng dần hiện lộ dưới một nhãn quan phân tích nghiêm cẩn. Điểm đặc sắc trong cách tiếp cận của tác giả là sự “giải oan” cho giới trí thức phong kiến Việt Nam. Qua quá trình đọc lại và phân tích sâu các văn bản cổ như *Kiến văn tiểu lục* của Lê Quý Đôn hay những ghi chép của Phạm Thận Duật, Nguyễn Mạnh Tiến chỉ ra rằng các học giả xưa không hề là những người ghi chép thụ động, rập khuôn theo một thế giới quan bị Hán hóa cực đoan hay mang nặng định kiến “di - hạ”. Trái lại, ông đánh giá cao tính dân tộc chí sắc sảo trong các tư liệu này. Những trí thức ấy, với nhạy cảm văn hóa riêng biệt, đã để lại những cứ liệu chuẩn xác về đời sống và tâm linh vùng cao. Điển hình là trường hợp của Phạm Thận Duật, tác giả khẳng định rằng chương trình phân loại tộc người mà vị học giả này đề ra không chỉ đạt đến độ chính xác đáng kinh ngạc, tiệm cận với phương pháp luận hiện đại, mà ở nhiều khía cạnh còn thể hiện một tầm nhìn vượt trước cả các công trình nghiên cứu dân tộc học của giới sĩ quan và học giả Pháp sau này.

Tiếp nối trực thời gian, khi chạm đến những lớp bụi mờ hồi đầu thế kỷ XX, Nguyễn Mạnh Tiến không dừng lại ở việc liệt kê sự biến chuyển của hình tượng ma cà rồng qua báo chí hay văn chương đương thời mà điểm đáng chú ý hơn cả chính là cách ông phơi bày sự kiến tạo một “thực thể dị biệt” dưới nhãn quan đầy hiếu kỳ của cư dân đồng bằng đối với dải đất thượng du. Từ đây, tác giả bộc lộ một tư duy dân tộc học đầy bản lĩnh, không gò mình vào những đề cương xơ cứng hay sơ đồ định sẵn, ông chọn lối dẫn thân bằng cách lấy một văn bản làm tọa độ gốc rồi lần lộn với thực địa để kiểm chứng. Đó là một quá trình đối thoại liên tục giữa trang giấy và đời sống, nơi ông tỉ mỉ bóc tách những điểm khớp nối hay độ vênh so với những tri thức cũ, từ đó đặt ra cho mình những câu hỏi để chính mình tìm hướng trả lời. Điển hình như tiểu thuyết về ma cà rồng của Việt Sinh Nguyễn Văn Võ – một phát hiện tình cờ trong buổi chiều mưa xứ Thanh – đã trở thành nguyên có thôi thúc ông thực hiện những chuyến đi tận

mục sở thị, truy tìm thư tịch và tham vấn giới trí thức bản địa. Chính lối làm việc này đã giúp cuốn sách trở nên sống động, đồng thời giúp nhà nghiên cứu thoát khỏi cạm bẫy của những hình dung phổ biến – thứ thường bị lung lay khi đối diện với sự đa dạng của thực tế vùng cao.

Dữ liệu thực địa cũng chính là một đóng góp quan trọng nữa của cuốn sách. Không rõ tác giả Nguyễn Mạnh Tiến đã đi qua bao nhiêu nẻo đường, vào bao nhiêu làng bản để có thể trình ra một “hồ sơ ma cà rồng vùng Thái Tây Bắc” với những vùng Thái Đen (thuộc Điện Biên, Sơn La, Yên Bái cũ), Thái Đỏ (Mai Châu - Hòa Bình cũ), tiếp đến là hình dung về giống ma này ở các vùng Thái Thanh - Nghệ và ở cộng đồng người Thái đã di cư vào đất mới Tây Nguyên. Như thế, cùng với trực thời gian, cuốn sách cũng cho độc giả một hình dung theo chiều kích không gian khi biết đến giống ma này qua nhiều tên gọi khác nhau tùy theo từng vùng Thái và theo độ “nguy hiểm”, chẳng hạn, khi còn “non tay” thì chúng được gọi là “phi phóng”, “phi phong”, “phí phong” hay “phi phóng”; nhưng một khi đã thành giống ma “cứng đầu” thì chúng được gọi là “sa ngan”. Cách trừ ma ở mỗi nơi và đối với mỗi “cấp độ ma” vì thế cũng có sự khác biệt và phụ thuộc vào “trình độ bắt ma” của thầy mo. Cũng nhờ gặp gỡ, hỏi han những thầy mo cao tay ở nhiều vùng Thái mà tác giả cuốn sách khẳng định được sự thâm dật trong những sách báo hay tiểu thuyết đầu thế kỉ XX khi cho biết có người trực tiếp nhìn thấy ma cà rồng, tra khảo nó. Giống ma này, như Nguyễn Mạnh Tiến khẳng định, chỉ có thực trong tưởng tượng của cộng đồng Thái, hoặc rộng hơn là cộng đồng nói tiếng Tai, và bởi thế, việc trừ diệt nó ra sao, những cuộc chiến đấu cam go thế nào thực chất chỉ diễn ra trong thế giới tưởng tượng và những lời cúng khấn của ông thầy shaman Thái mà thôi.

Ngoài 160 trang chính văn mà tác giả Nguyễn Mạnh Tiến đã phải dành sáu, bảy năm tìm kiếm công phu, sẽ là một điều đáng tiếc nếu bỏ qua phần phụ lục - nơi tác giả không chỉ cung cấp những tư liệu quý về ma cà rồng mà còn biện giải kĩ lưỡng về những miêu tả mang tính khuôn mẫu vốn kết quả của dân tộc học bằng loại suy và những miêu tả dựa trên sự quan sát trực tiếp.

Đọc *Ma cà rồng: Ma quỷ, tưởng tượng và bản sắc, xã hội Thái*, từ đơn giản nhất nhưng cũng gói trọn cảm nhận sâu sắc nhất hẳn là “thú”. Cái thú nằm ở chỗ ta có thể học được, thấy được và phần nào giải mộng được. Cái thú cũng nằm ở chỗ nó đẩy lên trong ta những ngờ vực, hoặc chí ít là những thắc mắc, đòi hỏi.

Người Thái là tộc người xuyên quốc gia. Trong công trình này, Nguyễn Mạnh Tiến đã khảo sát không chỉ tư liệu của Việt Nam mà của cả Thái Lan và Lào. Nguồn thư tịch cổ của Trung Quốc cũng góp phần trong những phân tích ban đầu của tác giả về nguồn gốc của ma cà rồng. Tuy thế, bạn đọc chưa thấy tác giả nhắc đến những nghiên cứu dân tộc học của Trung Quốc hiện đại và đương đại, vốn đã nói đến thứ ma tồn tại trong niềm tin của người Thái Tây Song Bản Nạp, Đức Hồng, Tân Bình (các vùng Thái trên địa bàn tỉnh Vân Nam - Trung Quốc ngày nay). Tên gọi của giống ma ấy nếu phiên theo lối kí âm bằng tiếng phổ thông Trung Quốc là “琵琶鬼” (pí pá guǐ - tí bà quỷ) - một thứ ma ác chuyên gây hại, có đặc điểm và hành trạng giống như “phí phong”, “phi phóng”,... trong quan niệm của người Thái Việt Nam. Dầu vậy, những nghiên cứu Trung Quốc mà chúng tôi tìm thấy cho đến thời điểm hiện tại không cho biết về việc “tí bà quỷ” có thể bứt đầu ra khỏi thân mình để bay đi, cũng không ghi nhận việc

chúng ăn các thứ tanh tươi, bần thiêu như ma cà rồng. Trong khi đó, quan niệm về giống “phi đầu man” (ma đầu bay) ngày nay vẫn còn tồn tại ở nhiều vùng đất của Trung Quốc, bao gồm cả Hồng Kông, Ma Cao, Quảng Tây,... chứ không chỉ có ở vùng mà sách xưa của họ gọi là đất Giao Chỉ. Như thế, nếu có một cái phểu tưởng tượng thì hình dung về “ma đầu bay” nằm ở vạt phía trên bên phải, còn hình dung về “tì bà quỷ” nằm ở mé trên bên trái của cuống phểu. Và nếu hình dung vùng đất phía nam của nước ta hiện nay chính là cái cuống phểu ấy, đồng thời là cái đích của vô vàn những đợt di dân liên tiếp hàng ngàn năm, thì phải chăng đã có một cuộc “hôn phối” hay ít nhất là có sự kết nối nào đó giữa “ma đầu bay” và giống ma mà người Hán gọi là “tì bà quỷ” để thành ra “phi phồng”, “phí phồng”,... - những ma cà rồng ở xứ Thái ta ngày nay? Vì người Thái ở Việt Nam có mối liên hệ không thể chối cãi với người Thái miền nam Trung Quốc, nên việc lần lại, tìm hiểu về sự kiện này ở cả hai bên thiết nghĩ là việc nên làm.

Bên cạnh đó, vấn đề “giới” của ma cà rồng cũng là câu chuyện đáng để quan tâm. Đọc *Ma cà rồng: Ma quỷ, tưởng tượng và bản sắc, xã hội Thái*, có thể thấy ma cà rồng - với chính Nguyễn Mạnh Tiến - không chỉ hiện lên trong nhân dạng phụ nữ, mà còn là phụ nữ đẹp. Trong khi đó, nhìn lại những ghi chép của các học giả trung đại, có thể thấy khởi đầu giống ma này không nhất thiết là nữ, chúng có cả hình dạng đàn ông, đàn bà, cũng lấy vợ, lấy chồng như người thường. Câu hỏi đặt ra là từ khi nào và vì sao càng ngày những hình dung về chúng càng nghiêng sang tính nữ, thậm chí qua những gì tác giả viết thì người nói tiếng Tai ngày nay đã hình dung con ma này đích thị là ma nữ?

Cuối cùng, để tạm kết cho sự đọc, cũng như tác giả mới tạm kết cho sự viết, độc giả hoài nghi có quyền đặt câu hỏi về việc “cần nhìn nhận gương mặt khác, tích cực hơn về sự kiện ma cà rồng trong cộng đồng Thái”¹. Nguyễn Mạnh Tiến đã đưa ra ví dụ về người con dâu bị “chẩn đoán” là cà rồng, nhưng cô đã được đối xử hết sức tử tế và sự kiện trừ ma đã gia tăng sự cố kết trong gia đình. Song hiện tượng ấy liệu có phải là phổ biến? Số ca ghi nhận liệu đã đủ để đem lại góc nhìn tích cực và hơi mang màu sắc “lãng mạn” này? Trong khi đó, có một điều chắc chắn là những cô gái bị đồn là cà rồng thì không ai dám lấy, những gia đình có cà rồng sẽ bị cộng đồng lánh xa.

Như chính tác giả đã nói, những gì được viết ra trong *Ma cà rồng: Ma quỷ, tưởng tượng và bản sắc, xã hội Thái* mới là khởi đầu, ông sẽ còn đi xa nữa. Và người đọc hoàn toàn có quyền tin vào một nghiên cứu sâu, rộng, đầy giá trị trong tương lai.

¹ Nguyễn Mạnh Tiến, *Ma cà rồng*, 157.